

OROSZ LÁSZLÓ*

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI NÉMET TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÖZELÍTÉSE KÖZTES-EURÓPA NÉPEINEK VIZSGÁLATÁHOZ

THE APPROXIMATION STUDIES BY GERMAN HISTORIANS OF THE MIDDLE-EUROPEAN NATIONS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

ABSTRACT

The outcome of World War I has forced German historians to reevaluate the role of the histories of the Weimar and National Socialist eras when assessing the history of the Middle European region that had existed between the German and Russian empires. More precisely when assessing the territorial losses of the German Empire and the collapse of the Monarchy over the Danube, which had placed large swathes of German-populated land under foreign rule, and which had transformed their living conditions. For the Germans, the outcome of World War I could be traced back not only to their political and military defeat, but also to their eastern neighbors' successful scientific endeavors, whose national histories had played a major role in the fight against the imperial integrationist ideology that collapsed in 1918, and which, at the Paris Peace Conference, had had a major influence on where the new eastern-central borders would be drawn. During the 1920's, German researchers from various disciplines outlined as their goal – in an attempt to protect the German populations of Eastern Europe – the proffering of the intellectual supports on which to build the revisionist pursuits of a defeated Germany. The *Ostforschung* as a result became a substantial support for German diplomacy's push to redraw the eastern borders.

1. A historiográfiai háttér

A német történettudomány múltjára, annak a weimari, ill. a nemzetiszocialista korszakban játszott szerepére irányuló kritikus vizsgálatok (különösképp Michael Burleigh,¹ Gabriele Camphausen² és Gerhard F. Volkmer³ kutatásai) alapján okkal állítható, hogy a német történetírásán belül különbséget kell tennünk két egyértelműen eltérő indítatásból táplálkozó diszciplína között. Egyikük az alapvetően a kelet-európai népek és történelmük elvitathatatlan önértékéből kiinduló Osteuropäische Geschichte, vagyis a tudományos Kelet-Európa-történet művelése, míg másikuk a szóban forgó népeket és történelmüket úgy szólván kizárólag a német történelem funkciójaként szemlélő, s így minden szintéren német jelenlétet kereső, erősen átpolitizált Ostforschung. Előbbi abból a – napjainkra már egyedül szalonképes, ám akkoriban nem is oly könnyen fölvállalható – Kelet-Európa-felfogásból indul ki, mely a térség népeinek történelmét az összeurópai történelem önálló és nyilvánvaló, legfőképp pedig egyenértékű részeként tekinti, míg utóbbi Kelet-, ill. Kelet-Közép-Európa történelmében a német faktornak tulajdonítja az elsődleges, és úgy szólván kizárólagosan értékhardozó jelentőséget, amivel aztán könnyedén megtalálja majd az átjárást a nemzetiszocialista tudománypolitika lobogója alá.⁴

Tovább színezi a térséghez való viszonyulást, hogy mindkét irányzat esetében, tehát a tisztán tudományos szempontrendszerű, ill. a politikai célok kiszolgálását felvállaló irány-

* Dr. Orosz László PhD, tudományos munkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest.

zaton belül is megfigyelhető azon törekvés megjelenése, mely a német és az orosz birodalmat elválasztó „köztes” térségen belül Délkelet-Európa elkülönítésére, egyúttal pedig sajtóságos szempontrendszer alapján történő vizsgálatának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet. Az így körvonalazódó Südostforschung vizsgálódási körébe estek a Lajtától DK-re fekvő területek, ide értve mind a Kárpát-medencét, mind pedig a tőle sok tekintetben karakteresen különböző balkáni területeket.⁵

A térség vizsgálata során úgy a vilmosi Németországban, mint ahogy az I. világháború utáni korszakban is világosan megfigyelhető az Oroszország-centrikus közelítés, mint – Klaus Zernack kifejezésével – borusszista történetírói hagyomány.⁶ E téren legfeljebb anynyi változás következett be, hogy míg a háború előtt és alatt egyértelműen negatív beállítottsággal koncentrált Oroszországra a politika és a tudományosság figyelme, addig a háború után (a keleten elszenvedett területi veszteségek folytán) sokkal inkább az újjáéledt lengyel állam vált a fő ellenséggé, (az immáron Szovjet-)Oroszországból pedig Rapallo jegyében potenciális szövetséges lett.

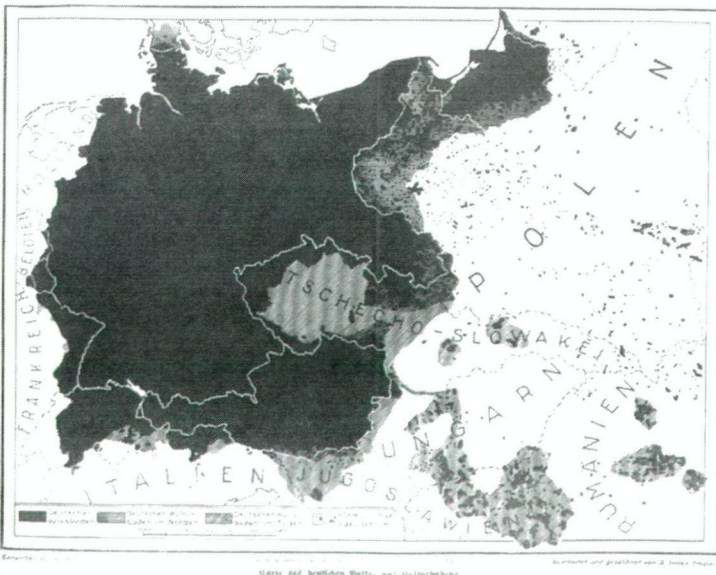
Kelet-Európa egyéb részeinek az orosz területekkel szembeni elhanyagolását ezzel egyidejűleg a legmagasabb fórumokon is fölismerték. Így aztán 1928 májusában Berlinből híre jött annak, hogy a birodalmi kormányzatnak szándékában áll egy Münchenbe telepítendő intézetet létrehozni és fenntartani, mely „a délkeleti határok mentén fekvő nép- és kultúrtalet” kutatja. A 20/30-as évek fordulóján a Délkelet-Európára irányuló érdeklődés és tudományos pezsgés valóban kitapintható volt Münchenben, ami vitathatatlanul alkalmassá tette a várost arra, hogy otthont adjon a legfelsőbb politikai döntéshozók áldásával útjára indított kutatóintézetnek.⁷

A szerteágazó felépítésében gondosan organizált, ezért rendkívül hatékony német délkelet-kutatás fellegrára lett a müncheni Südost-Institut.⁸ Az eredetileg „Institut zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten”-ként 1930-ban alakult intézmény központi szervek, nevezetesen a birodalmi Belügyminisztérium kezdeményezésére jött létre, s alapítványi formában működött a szponzorálását végző állami igazgatási szervek, az intézet vezetője és a meghívott neves tudósokkal kiegészített Alapítványi Tanács (Stiftungsrat) felügyelete alatt. Az intézet profilját kezdetben – az eredeti koncepciónak megfelelően – a Südostraum németiségére orientálódó tevékenység jellemezte, mely aztán idővel, a térség aktuál- és tudománypolitikai jelentőségének felértékelődésével, valamint az intézmény arculatán kitörölhetetlen nyomot hagyó új munkatársak (pl. Fritz Valjavec)⁹ bekapcsolódásával számos tekintetben módosult, s földrajzi értelemben is bővült. A „Südostdeutschum” mellett hamarosan bevonták vizsgálódási körükbe azokat a népeket is, melyek az Osztrák–Magyar Monarchia romjaiból önálló államalakulatokat szerveztek, majd pedig azokat is, melyek ugyan soha nem tartoztak a Habsburgok jogara alá, azonban megismerésüket indokolta a Balkánnak a német Südost-fogalomban elfoglalt szerepe. A későbbiek során mégsem ebből, hanem a térség északi határainak megfoghatatlanságából adódtak inkonzekvenciák. Az Ostforschung és a Südostforschung közötti elméleti határvonal meghúzásának alapja – némi leegyszerűsítéssel – az egykori Német birodalomhoz tartozó, ill. a Habsburg-monarchia konglomerátumát alkotó területek sorsának vizsgálata. Részint ez magyarázza a kettő közti átfedéseket, egyebek mellett pl. azt, hogy a cseh korona országai (s mintegy legújabb szerzeményként az ezek kötelékébe átkerült Szlovákia) mindkét kutatási körbe, ill. ezek reprezentáns folyóirataiba felvételt nyertek. Ám a Südost is, mint térség, idővel egyre bővülő fogalomkörre terebélyesedett, s e folyamat (ti. a Balkánnak a Habsburgok nem német koronátartományai mellé illesztése) legtisztábban az intézet ügyeit szinte egy személyben vállaló Fritz Valjavec elméleti kérdéseket feszegető, ill. kutatómódszertani munkáiban követhető figyelemmel.¹⁰

2. A tudománypolitikai kontextus

A tulajdonképpeni indíttatást úgy a Südost-Institut, mint ahogyan maga az Ost-, ill. Südostforschung is az I. világháború kimenetele okán kapta, pontosabban a Német Birodalom keleten elszenvedett területi veszteségei és a dunai monarchia összeomlása okán, ami nagy német tömböket vetett idegen államok uralma alá, ill. alakította át ennek megfelelően ezek életfeltételeit. Német részről az I. világháború illetően kimenetelét nem csupán a politikai és katonai vereségre vezették vissza, hanem legalább annyira a sikeres tudományos tevékenységre is a keleti szomszédok részéről, akiknek nemzeti történettudománya jelentős mértékben kivette részét az 1918-ban letűnt impériumok integrációs ideológiái elleni küzdelemből, valamint a párizsi békekonzferencián is komoly befolyást gyakorolt az új kelet-közép-európai határok meghúzására. Minthogy ezen túlmenően a lengyelek a két világháború közötti időszakban további, egyebek mellett Németországgal szembeni területi igényeket is igyekeztek történeti érvekkel megindokolni, a német fél kényszerítve érezte magát, hogy a lengyel igények elhárítását, egyidejűleg pedig a versailles-i békeszerződésben lefektetett keleti határok revíziójára irányuló saját követelését történeti érvekkel is igazolja. 1942-ből visszatekintve erre, következőképp látszott mindez: „A világháborút megelőzően a bismarcki birodalom által szolgáltatott stabil biztonság érzetében a német tudomány nem látott okot arra, hogy saját eszközeivel óvja és védelmezze a nemzeti birtokállományt. (...) Így fordulhatott az elő, hogy a versailles-i békekonzferencián a lengyelek hatalmas sikert érhettek el történelemhamisító propaganda-irodalmukkal, s az ezen alapuló emlékiratokkal, különösen azonban a valóságot elferdítő nemzetiségi térképeikkel és statisztikáikkal, melyekkel szemben német oldalról nem került felsorakoztatásra jelentős anyagmennyiség.”¹¹ A különböző szakirányokhoz tartozó Kelet-kutatók ily módon azt tűzték maguk elé célul a 20-as években, hogy megóvандó Európa keleti részének németiségét, intellektuális fegyverzetet kovácsoljanak, s a legyőzött Birodalom revíziós törekvéseit „tudományosan” támasszák alá. A Kelet-kutatás ily módon lényeges támaszává vált a keleti határok revízióját előírányzó weimari külpolitikának.

1. ábra. A német nép- és kultúrtaíalaj

Forrás: Boelitz (1926). Melléklet.

Mint ahogy a keleti szomszédok historiográfiája teljességgel a nemzetállami koncepción nyugodott, amire viszont a német tudósok törekvéseiket nem alapozhatták, kifejlődött Kelet-Közép-Európa történelmének egyfajta népiségtörténeti, igazából néptalaj-történeti interpretációja.¹² A kutatás tárgyává immár nem az államok, hanem inkább a népek váltak, s a kelet-európai szomszédok újdonsült államiségát célzottan közmegegyezés tárgyává tették („balkanizálódás”, „szézon-államok” stb.). A német nép- és kultúrtalaj rekonstrukciója révén (lásd 1. ábra) tudatosan megkérdőjelezték az illető népek nemzetállami gondolkodás születe történeti koncepcióját és nyomatékosították a német revíziós igényeket: a korábbi államközi kapcsolatok helyére a „népiségi harc” lépett. A kelet-közép-európai problematika ezen németiségorientált kezelése ráadásul nem is igényelt immár semmiféle speciális filológiai (pl. szlavista) felkészültséget, így minden a célnak elkötelezett német történész kivehetette részét belőle. Ennek megfelelően gyorsan össze is állt egy jelentős kör az érdekeltekből, akik 1922 januárjában Albrecht Penck és Wilhelm Volz geográfusok ügyvezetésével megalapították a „Mittelstelle für zwischeneuropäische Fragen”-t, amelyből 1926-ban kinőtt a „Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung”, mely szervezet a birodalmi belügyminisztérium támogatásával interdiszciplináris módon vizsgálta a versailles-i határmódosítások következményeit Németország szempontjából.¹³

Albrecht Penck – 1926-ban – azon területeket definiálta német néptalajként, ahol a német ember megtelepedett, s német anyanyelvét használja, német kultúrtalajjára pedig azokat az iméntiekkel határos területeket nyilvánította, melyeken ugyan nem (vagy már nem) németek élnek, azonban a német kultúra és civilizáció „látható” befolyása alatt állnak (településszerkezet, utcakép, építészet, vallási és kulturális örökség); a határok tehát igazából a politikai célkitűzések mértéke szerint messze keleten húzhatóak meg.¹⁴ A további németiség- ill. népiségorientált Kelet-kutatás szempontjából alapvetőnek bizonyultak a K. C. von Loesch által kiadott „Volk unter Völkern” (1926 – itt jelent meg Penck idézett definíciója), valamint a Wilhelm Volz által kiadott „Der ostdeutsche Volksboden” (1926) c. gyűjteményes kötetek, melyekben a népiségi szemléletmód, s egyáltalán az új típusú „kämpfende Wissenschaft” [„harcoló tudomány”] iránt elkötelezett legnevesebb német tudósok fejtették ki gondolataikat. Az utóbbi kötet már előszavában megvonja azt a konklúziót, amire az interdiszciplináris fáradozások irányultak: „3000 év óta e föld germán-német néptalaj; egész a Visztuláig, ám a Kr. u. 6–7. században szlávok törtek elő keleti hazájukból, be az ősi német területre, egész az Elba és a Saale folyóig – no persze csak rövid évszázadokra. Mert hiszen a 10. században kezdetét vette a németek általi újra-betelepülés. A magas német kultúra győzelmet aratott a primitív szlávok sorsán (...), és a számszerűleg nem is oly erős szlávok legnagyobb része feloldódott a németiségben, lassan de biztosan.” Volz azon állítása pedig, miszerint egy terület „politikai sorsa” igazából nem érinti a néptalajt, „ameddig a nép, a népiség él”, nem hagy kétséget a politikai célkitűzés iránt.¹⁵

Kézenfekvő, hogy ebben az összefüggésben a Kelet-kutatás központi témája a német keleti kolonizáció lett. Rudolf Kötzschke, a településtörténet vezető specialistája már 1926-ban hangsúlyozta, hogy már csak a „politikai igények” végett sem közömbös, hogy „a germánok a szlávok előtt egy fél, vagy egy egész évezreddel, netán még régebben megtelepedett-e ezen a területen, s hogy a németek őslakosként-e, netán a maguk által megszerzett földre letelepülőként és egy emelkedőben lévő kultúra hordozóiként, avagy pedig vendégként és idegenként tekintendők-e; az ennek kapcsán uralkodó elképzelések kihatással bírnak egészen a jelenkori népi településterületre és életterre vonatkozó döntések tekintetében.¹⁶ 1922-ben Johannes Haller (a későbbiekben több kiadást is megélt „Epochen der deutschen Geschichte” című művében) egész addig az állításig merészkedett, miszerint: „Ha megengedjük, hogy egész népek esetében élethivatásról essék szó, (...) úgy a történelem arra tanít, hogy a német nép hivatása keleti szomszédainak civilizálásában rejlik.”¹⁷ Az

imígyen kifejtett tézis a németek kelet-közép-európai „kulturahordozó” szerepköréről a Kelet-kutatás állandó tematikai állományába integrálódott, s jól megfér az újonnan megjelent tudományos „szakszókincs” olyan elemeivel, mint a „kulturteljesítmény”, „kulturbefolyás”, „kulturlejtő”,¹⁸ nem is beszélve a politikai terminológiáról. Kelet-Európa népeinek története kizárólag a német történelem civilizatórikus funkciójaként vetül elénk, tudományos szempontrendszerű Kelet-Közép-Európa kutatásról ilyen körülmények közepette aligha eshet szó.¹⁹

3. A politikai konzekvenciák

A térségünkre irányuló kutatások összefüggésében azonban ennél is nagyobb jelentőségű, hogy 1933 után majd épp e defenzív eredetű – tehát a háború előtti határokat védelmező – kiindulás fog történeti argumentációt szolgáltatni a nemzetiszocialisták agressziós tervei számára.²⁰ A népiségorientált Kelet- és Délkelet-kutatás igenis közel állt a nemzetiszocialista népiség-ideológiához, s ez a hatalom új birtokosai számára megteremtette annak lehetőségét, hogy e történetírói diszciplínát saját érdekében instrumentalizálják. Hermann Aubin a keleti terjeszkedés és a kolonizáció kapcsán hol „népünk erőteljes és tartós életirányáról” beszél, hol meg arról, hogy „népünk keleti irányú mozgása (...) történelmének egyik legnagyobb jelensége.”²¹ A már említett Köttschke pedig (a német keleti kolonizációt feldolgozó munkájában) a „Blut und Boden” kifejezés használatával a legfőbb értéket tulajdonítja „a nép és a talaj bensőséges összetartozásának.”²² A népfogalom is egyre inkább átalakul, mégpedig biológiai fogalomná, s ez már a faji ideológia befolyása: „Az emberek különbözőségéről azok eltérő faji minősége alapján tudomással bíró történetírás ki kell emelje a németeknek a történelem által rájuk ruházott hatalmas keleti teljesítményt” – írja Erich Maschke.²³ A német kultúra fölényére vonatkozó tézis pedig következetesen elvezet a felsőbbrendű emberről vallott felfogásig, aminek Walter Kuhn kendőzetlen nyíltsággal hangot is ad nyelvészeti profilú alapvetésében: „A keleti szlávoktól, románoktól és szerbektől áthidalhatatlan emberi szakadék választja el a németeket. (...) A nyelvsi-getek embere a környező népség parasztságával szemben úrnak érzi magát, s emez is elismeri a kolonisták fölényét és vezető szerepét gazdasági tekintetben.”²⁴

Aligha férhet kétség mindezek fényében ahhoz, hogy átpolitizált tudományossággal van dolgunk, valamint ahhoz, hogy „e tudományosság számos exponense a nemzetiszocialista keleti politikát revíziós politikaként értelmezte (félre)”,²⁵ melynek keretében e tudósok „csaknem magától értetődő segítő és legitimációs funkciót” gyakoroltak, egyidejűleg pedig az ellenséges népiséggel szembeni „tudományos elhárító harc” eszközeül szolgáltak.

JEGYZETEK

1. Michael Burleigh (1988): *Germany Turns Eastwards. A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
2. Gabriele Camphausen (1989): *Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung in Deutschland 1892–1933*. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 42. 7-108. old.; Uö: (1990): *Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945*. Frankfurt a. M.-Bern-New York.
3. Gerhard F. Volkmer (1989): *Die deutsche Forschung zu Osteuropa und zum osteuropäischen Judentum in den Jahren 1933 bis 1945*. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 42. 109–214. old.
4. Erwin Oberländer (1995): *Geschichte Ostmitteleuropas – Selbstwert oder Funktion der Deutschen Geschichte? Zur historischen Osteuropaforschung der 30er/40er Jahre*. In: Michael

- Garleff (szerk.): Zwischen Konfrontation und Kompromiss. R. Oldenbourg Verlag. München. 25–36. old.
5. Fritz Valjavec (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old.; Mathias Bernath (1973): Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 20. 135–144. old.; Georg Stadtmüller (1976): Die Entwicklung der geschichtlichen Südosteuropa-Forschung. In. Uő: Geschichte Südosteuropas. R. Oldenbourg Verlag. München. 401–415. old.; Klaus-Detlev Grothusen (1977): Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Lage der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. In. H. Lemberg ua. (szerk.): Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl. Wien. 408–426. old.; Emanuel Turczynski (1980): Geschichte Südosteuropas. Bilanz einer Dekade (1969–1979). Osteuropa 30. 725–739. old.
 6. Az első világháború előtti kezdetektől, amikor is a kelet-európai politikai helyzet, az orosz birodalom hatalmi helyzete, valamint a feszült német–orosz viszony ajánlatossá tette az Oroszországra való koncentrációt, kifejlődött egy – Klaus Zernack által „borusszistiként” jellemzett – Kelet-Európa-koncepció, mely alapvetően Oroszországra irányította figyelmét, mellette pedig egy nemzeti történelmi szempontból nem minősített keleti térséget látott. Lásd K. Zernack (1981): Bemerkungen zur Geschichte und gegenwärtigen Lage der Osteuropahistorie in Deutschland. In. Günther Stökl (szerk.): Entwicklungslinien und Schwerpunkte der westlichen Osteuropahistorie. Stuttgart. 83–105. old., 91. old. A ragaszkodás ehhez a „birodalmi érdekorientációhoz” megmaradt 1919 után is, ami persze ahhoz vezetett, hogy az újonnan keletkezett kelet-közép-európai nemzetállamokat, ill. azok nemzeti történetírását alig méltatták figyelemre. Ezáltal viszont az új államok rendszerének, ill. ezek történelmének tanulmányozását éppenséggel átengedték a történelmi Kelet-Európa-kutatás említett másik ágának, a revizionizmus jegyében 1919 után gazdagon kibontakozó „Ostforschung”-nak, melynek „Volks- und Kulturbodenforschung”-ja Kelet-Közép-Európa népeiben nem értéket látott, hanem (a Kelet-Európa történetében való német részesedés csaknem kizárólagos szempontjától vezérelve) elsősorban a „népiségi harc” pozícióit kívánta kiépíteni, ill. védelmezni.
 7. Emanuel Turczynski (1961): München und Südosteuropa. In. Gerhard Teich und Leonore Henning (szerk.): Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas. Gedenkschrift für Wilhelm Gülich. Südosteuropa-Verlagsgesellschaft mbH., München. 321–413. old.
 8. Az intézet történetéhez vö. Karl Nehring (1990): Geschichte des Südost-Instituts. In. Südost-Institut München 1930–1990. Uő. (szerk.): Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. München. 21–31. old.; Gertrud Krallert (1972): Das Südost-Institut München, Stand 1971. In. Klaus-Detlev Grothusen (szerk.): Symposium des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich. München. 107–111. old.; Fritz Valjavec (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In. Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München. 1–4. old.
 9. Valjavec kapcsán lásd Orosz László következő munkáit: (2001): Fritz Valjavec (1909-1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. Századok 135. 635–647. old.; (2003): Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. Századok 137. 43–99. old.; (2009): Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938). Aetas 2009/2. szám. 5–22. old., továbbá Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). Századok 127. 601–649. old.
 10. Lásd Valjavec következő munkáit: (1936): Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. Südostdeutsche Forschungen 1. 1–14. old.; (1941): Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. Südost-Forschungen 6. 1–37. old.; (1942): Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. Südost-Forschungen 7. 1–8. old. [Utóbbi két tanulmányban a „Südosteuropa”-fogalom kitágítását igényelte, beleértve ezen túl a Balkánt is.] (1942): Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung. Südost-Forschungen 7. 218–223. old.; (1943): Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. Jahrbuch der Weltpolitik 1943. 1055–1092. old.; (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old. [Utóbbi munka a hidegháború korabeli német tudományos élet sablonos Kelet-Európa képének megváltoztatására és a

Délkelet-Európa-kutatás önálló tudományterületként való elismertetésére irányuló törekvésnek is értékes bizonyítéka.]

11. Ernst Vollert (1942): Albert Brackmann und die ostdeutsche Volks- und Landesforschung. In: H. Aubin und O. Brunner (szerk.): Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg. Leipzig. 3. old.
12. Albrecht Penck (1926): Deutscher Volks- und Kulturboden. In: K. C. von Loesch (szerk.): Volk unter Völkern. Bücher des Deutschtums. Bd. 1. Breslau. 62-73. old.; Wilhelm Volz (szerk.) (1926): Der ostdeutsche Volksboden. Breslau.; Max Hildebert Boehm (1932): Das eigenständige Volk – Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften. Göttingen.
13. Burleigh (1988): 25–30. old.
14. Penck (1926): 63. old.
15. Volz (1926): 5–6. old.
16. Rudolf Kötzschke (1926): Über den Ursprung und die geschichtliche Bedeutung der ostdeutschen Siedlung. In: Volz (1926): 7–26. old., 26. old.
17. Johannes Haller (1940): Die Epochen der deutschen Geschichte. Stuttgart. 144. old.
18. A magyar történeti szóhasználatban is jól ismert kifejezések közül talán csak a kultúrlejtő fogalom igényel magyarázatot. A „völkisch” terminológiában elterjedt „Kulturgefälle” kifejezés használói Európa területén egy általános nyugat-keleti irányú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsíkot”, ahonnan a kultúrjavak a fizika törvényszerűségeinek megfelelően áramlanak, gurulnak a kulturális alacsonyabb szinteken fekvő térségek irányába. A német nép kulturális teljesítményét, az Európa keleti régiói javára teljesített kultúra-adó misszióját, s egyáltalán a németiség kultúrbefolyását vizsgáló Fritz Valjavec egyenesen a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, ill. a Magyarország és Németország között kulturális téren tapasztalható vitathatatlan minőségi különbség kontraszt-érzetét felnagyítandó, a „német kultúrfölény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális habilitációs munkája utolsó oldalán pedig konklúzióként azt állapítja meg, hogy a magyarság szellemi állása a térség többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti. A szóban forgó munka: Fritz Valjavec (1940: Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Verlag Max Schick. München.
19. Ennek dokumentálása sehol sem oly világos, mint a Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg (1942) c. kétkötetes gyűjteményben [Szerk.: Hermann Aubin (u.a.). Hirzel. Leipzig.], amelyben Kelet-Közép-Európa népeinek önálló történetéről egyáltalán nem esik szó.
20. Günther Stökl (1984): Zum Selbstverständnis des Faches Osteuropäische Geschichte. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 32. 481–487. old., 485.; Christian Kleßmann (1985): Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In: P. Lundgreen (szerk.): Wissenschaft im Dritten Reich. Frankfurt. 350–383. old., 352. old., ill. Oberländer (1995) 32. old.
21. Hermann Aubin (1937): Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1. 37–70., 309–331., 563–602. old., az egyes idézetek: 592., 48.
22. Rudolf Kötzschke–Wolfgang Ebert (1937): Geschichte der ostdeutschen Kolonisation. Leipzig. 165. old.
23. Erich Maschke (1939): Die Wiedergewinnung des deutschen Ostens. In: Europas Schicksal im Osten. Zwölf Vorträge der 4. Reichsarbeitstagung der Dienststelle für Schrifttumspflege bei dem Beauftragten des Führers für die gesamte geistige und weltanschauliche Erziehung der NSDAP. 3. Aufl., Breslau. 113. old.
24. Walter Kuhn (1934): Deutsche Sprachinselforschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren. Plauen. 367. old.
25. Oberländer (1995) 32. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aubin, Hermann (1937): Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1: 37–70., 309–331., 563–602. old.
- Boelitz, Otto (1926): Das Grenz- und Auslandsdeutschum. Verlag R. Oldenbourg. München–Berlin.
- Kleßmann, Christoph (1985): Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In: P. Lundgreen (szerk.): Wissenschaft im Dritten Reich. Frankfurt. 350–383. old.
- Luther, Tammo (2004): Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Nehring, Karl (1990): Geschichte des Südost-Instituts. In: Südost-Institut München 1930–1990. Uö. (szerk.): Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. München. 21–31. old.
- Oberländer, Erwin (1995): Geschichte Ostmitteleuropas – Selbstwert oder Funktion der Deutschen Geschichte? Zur historischen Osteuropaforschung der 30er/40er Jahre. In: Michael Garleff (szerk.): Zwischen Konfrontation und Kompromiss. R. Oldenbourg Verlag, München. 25–36. old.
- Orosz László (2001): Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. Századok 135. 635–647. old.
- Orosz László (2003): Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. Századok 137. 43–99. old.
- Orosz László (2009): Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttére (Németország, 1938). Aetas 2009/2. szám. 5–22. old.
- Penck, Albrecht (1926): Deutscher Volks- und Kulturboden. In: K. C. von Loesch (szerk.): Volk unter Völkern. Bücher des Deutschtums. Bd. 1. Breslau. 62–73. old.
- Stökl, Günther (1984): Zum Selbstverständnis des Faches Osteuropäische Geschichte. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 32. 481–487. old.
- Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). Századok 127. 601–649. old.
- Turczynski, Emanuel (1961): München und Südosteuropa. In: Gerhard Teich und Leonore Hennig (szerk.): Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas. Gedenkschrift für Wilhelm Gülich. Südosteuropa-Verlagsgesellschaft mbH., München. 321–413. old.
- Valjavec, Fritz (1940): Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Verlag Max Schick. München.
- Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In: Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München. 1–4. old.
- Valjavec, Fritz (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old.
- Volkmer, Gerhard F. (1989): Die deutsche Forschung zu Osteuropa und zum osteuropäischen Judentum in den Jahren 1933 bis 1945. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 42. 109–214. old.
- Volz, Wilhelm (szerk.) (1926): Der ostdeutsche Volksboden. Breslau.
- Willkomm, Dorothea (1979): Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropahistoriographie. Mag. Arb. Hannover.
- Zach, Krista (2000): Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen. In: Horst Fassel und Christoph Waack (szerk.): Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster. Tübingen. 267–301. old.
- Zernack, Klaus (1981): Bemerkungen zur Geschichte und gegenwärtigen Lage der Osteuropahistorie in Deutschland. In: Günther Stökl (szerk.): Entwicklungslinien und Schwerpunkte der westlichen Osteuropahistorie. Stuttgart. 83–105. old.